

Лариса Лук'янова

КОНЦЕПЦІЯ
ДІЯЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ
ТРЕТЬОГО ВІКУ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
ІМЕНІ ІВАНА ЗЯЗЮНА

Лариса Лук'янова

**КОНЦЕПЦІЯ
ДІЯЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ
ТРЕТЬОГО ВІКУ**

КИЇВ
Вид-во ТОВ «Юрка Любченка»
2021

УДК: 37.015.6.378

Рекомендовано до друку
Вченою Радою Інституту педагогічної освіти і освіти
дорослих імені Івана Зязюна НАПН України
(протокол № 9 від 23 вересня 2021)

Рецензенти : Нелля Ничкало – доктор педагогічних наук, професор дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України, академік-секретар відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України;
Світлана Нестуля – доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту лідерства Полтавського університету економіки і торгівлі; керівник університету Третього віку м. Полтава.

Лариса Лук'янова

Концепція діяльності Університетів третього віку. Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ : Вид-во ТОВ «Юрка Любченка». 2021. – 70 с.

Схарактеризовано сутність міжнародної політики стосовно осіб похилого віку та обґрунтовано актуальність освіти людей третього віку в Україні. Розкрито зміст вітчизняного законодавчого забезпечення освіти літніх осіб, визначено її мету, завдання і функції. Висвітлено теоретичні основи діяльності Університетів третього віку як соціокультурних осередків, створених для літніх людей з метою реалізації принципу навчання впродовж життя та розширення їх світогляду задля адаптації й урізноманітнення життя у постпрофесійний період, а також визначено сукупність принципів та психолого-фізіологічні особливостей осіб похилого віку, які впливають на ефективність їх навчання. Обґрунтовано основні види компетентностей, необхідних педагогічному персоналу університетів третього віку.

Матеріали будуть цікавими для управлінців, науковців, науково-педагогічних працівників, працівників соціальної сфери, широкого кола осіб, які працюють з літніми людьми.

- © Лук'янова Л., 2021
- © ІПОД імені Івана Зязюна
- © НАПН України, 2021
- Вид-во ТОВ «Юрка Любченка», 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. Передумови розвитку освіти літніх людей як рушійної сили у подоланні сучасних соціальних проблем	4
Засади міжнародної політика щодо осіб похилого віку	4
Актуальність розвитку освіти людей третього віку в Україні	12
РОЗДІЛ 2. Концепція діяльності УЗВ в Україні	16
Вступ	16
Основні поняття і визначення	19
Законодавче забезпечення освіти літніх людей	23
Університет третього віку як сучасна модель інтеграції літніх осіб у суспільстві	30
Мета і завдання діяльності УЗВ	33
Педагогічний персонал університетів третього віку	35
Психолого-фізіологічні особливості навчання літніх людей	38
Особливості навчання літніх людей в УЗВ	43
Структура принципів навчання літніх людей та їх урахування у навчальному процесі в УЗВ	43
Організація навчального процесу літніх людей	47
Вимоги щодо організації навчання людей літнього віку	51
Рекомендації щодо організації навчання людей літнього віку	53
Прикінцеві положення і висновки	55
Використані джерела	59

ДОДАТКИ

Додаток А. Шість рішень для адаптації УЗВ до сучасних соціально-економічних умов розвитку суспільства	62
Додаток Б. Міжнародні індекси старіння	64
Додаток В. Модель системи «Університет третього віку» ...	66
Додаток Д. Університети третього віку Києва	67

Проблема старіння – це зовсім не проблема, а лише песимістичний погляд на найбільший триумф людства

Френк Ноутстейн,
американський демограф

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ ЯК РУШІЙНОЇ СИЛИ У ПОДОЛАННІ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Реакцією суспільства на зрушення у соціально-демографічній структурі, пов'язаній із старінням населення, є державна політика з питань осіб літнього віку.

У другій половині ХХ – початку ХХІ ст. процеси старіння населення набули глобального характеру, що зумовило розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері та спонукало міжнародні організації розробити базові принципи і цільові настанови щодо визначення політики в інтересах людей похилого віку та захисту їхніх прав. Лідерам міжнародної співпраці з цієї проблеми виступило ЮНЕСКО, об'єднуючи більшість країн світу. На міжнародному рівні права людей похилого віку сформульовано у Міжнародній декларації прав людини, Європейській Конвенції про захист прав і основних свобод людини, Деклараціях ООН, ЮНЕСКО, ВООЗ тощо.

Одним із перших важливих міжнародних актів щодо визнання норм регулювання стану людей похилого віку у суспільстві, стало створення «Європейської соціальної хартії» (затверджено Радою Європи 18.10.1961). У ст. 23 цього документа задекларовано, що з метою забезпе-

чення прав осіб похилого віку на соціальний захист, уряди підписанти Хартії, зобов'язуються, самостійно та спільно із громадськими й приватними інституціями, застосовувати відповідні заходи. Зокрема щодо:

– надання особам похилого віку можливості якомога довше залишатися повноцінними членами суспільства, шляхом: а) забезпечення достатніх ресурсів, які дозволяють їм жити на задовільному рівні та брати активну участь у суспільному, соціальному та культурному житті; б) забезпечення інформації про послуги та програми для осіб похилого віку, а також можливості щодо їхнього використання такими особами;

– надання особам похилого віку можливості вільно обирати спосіб свого життя і незалежно жити у знайомому для них оточенні так довго, як вони забажають і зможуть, шляхом: а) забезпечення житла, пристосованого до їхніх потреб і стану здоров'я, або шляхом надання належної допомоги для реконструкції їхнього житла; б) забезпечення медичного обслуговування та послуг, яких вимагає їхній стан здоров'я;

– забезпечення особам похилого віку, які проживають у будинках для престарілих, гарантій надання належної допомоги із повагою до їхнього особистого життя і гарантій участі у прийнятті рішень, що стосуються умов життя у їхньому будинку для престарілих¹.

У подальшому соціальні проблеми людей похилого віку, зокрема літніх працівників, розглядалися на Генеральній конференції Міжнародної організації праці, що відбулася у 1980 р. Конференцією було прийнято «Рекомендації щодо літніх працівників». Прикметно, державам було залишено право на самостійне визначення вікової категорії працівників. У ст. 5 цього документа зазначено, що літні працівники мають право на рівні з іншими працівниками можливості, й у жодному разі не можуть бути дискриміновані з ог-

¹ Європейська соціальна хартія. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062

ляду на свій вік. Літні особи повинні мати доступ до працевлаштування з урахуванням їхніх особистих можливостей, досвіду, кваліфікації, *право на оплачувану навчальну відпустку і соціальну допомогу*. Державам-учасницям запропоновано також рекомендації щодо підвищення пенсійного віку та реалізації заходів щодо зміни сприйняття у суспільстві людей похилого віку².

У 1982 році Генеральною Асамблеєю ООН було зроблено наступну спробу щодо вирішення проблем старіння населення на глобальному рівні. Зокрема, у цьому році було проведено першу Всесвітню асамблею з проблем старіння та підготовлено «Віденський міжнародний план дій з проблем старіння».

План містив 62 рекомендації щодо захисту прав людей похилого віку. Серед провідних сфер, зазначених у рекомендаціях, провідними стали охорона здоров'я, харчування, захист літніх споживачів, сімейна сфера, соціальне забезпечення, гарантії доходів, зайнятість та *освіта літніх осіб*. Значення надавалося необхідності аналізу відповідних статистичних даних. Особливу увагу було звернено на мудрість та знання людей похилого віку, їх важливе значення для виховання молодого покоління, осмислення історії, духовного розвитку³.

У 1990 р. за підтримки Світового банку, було розроблено Концепцію «кризи старіння», яка швидко набула популярності⁴. Її сутність ґрунтувалася на необхідності знань про старість, які з одного боку сприяють розвіюванню стереотипів цього феномену, тоді як з іншого, доводять необхідність розвитку реабілітаційної медицини, страхування, турботу та підтримку зайнятості похилих людей шляхом податкових пільг працедавцям,

² Рекомендація щодо літніх працівників. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_089

³ Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870

⁴ *From Red to Gray: the «Third Transition» of Aging population in Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D. C., World Bank, 2007. 295 p.

які забезпечують старших дорослих робочими місцями тощо.

14 грудня 1990 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла постанову про відзначення 1 жовтня Міжнародного дня осіб похилого віку.

Через рік (16 грудня 1991 р.) Генеральна Асамблея ООН прийняла Принципи «Зробити повнокровним життя літніх людей». Принципи охоплювали п'ять складових (незалежність, участь, догляд, самореалізація, гідність)⁵:

I. *Забезпечення незалежності людей поважного віку* (стосується вимог забезпечення необхідного харчування, житла, питної води, одягу та медичного обслуговування).

II. *Участь літніх людей в житті суспільства* (передбачає активне долучення до розроблення політики щодо літніх людей, а також можливість створення власних об'єднань задля передавання свого досвіду наступним поколінням).

III. *Догляд за людьми похилого віку, реалізації їх потенціалу та можливість вести достойний спосіб життя* (передбачає забезпечення належної підтримки з боку сім'ї, закладів охорони здоров'я та інших закладів, де вони перебувають).

IV. *Реалізація внутрішнього потенціалу літніх людей* (передбачає можливість доступу літніх людей до освіти, культури, спілкування, духовного життя та відпочинку).

V. *Реалізація основних прав та свобод*, незалежно від місця їх перебування, а також неможливість фізичного чи морального насилля над літніми людьми.

Основні стандарти життя людей похилого віку та рекомендації щодо їх внесення у національне законодавство держав, створення оптимальних умов для їх реалізації було визначено й оприлюднено у «Деклара-

⁵ Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314 1

ції з проблем старіння», прийнятій 16 жовтня 1992 р.⁶. У документі йдеться про доцільність таких дій і заходів як: сприяння реалізації Міжнародного плану дій з проблем старіння; забезпечення широкої популяризації принципів ООН щодо людей похилого віку; забезпечення наукових досліджень, підготовки кадрів, технічного співробітництва та обмін інформацією з проблем старіння; сприяння засобам масової інформації в інформуванні щодо проблеми старіння; сприяння країнам-донорам та країнам-одержувачам у врахуванні проблем літніх людей у національних програмах розвитку.

Активізація діяльності ООН з питань старіння відбулася на межі тисячоліть. Формуючи подальшу інформаційну політику щодо ставлення суспільства до людей похилого віку, 1999 р. було проголошено Міжнародним роком людей похилого віку під гаслом «Розвиток суспільства для всіх вікових груп»⁷. Існуючі рамкові документи було доповнено та спрямовано на чотири виміри: стан літніх людей, індивідуальний розвиток, взаємовідносини поколінь, взаємозв'язок старіння і розвиток суспільства.

2002 р. став визначальним у сфері міжнародної політики стосовно літніх людей. По-перше, відбулася друга Всесвітня асамблея з проблем старіння, де було встановлено пріоритетні напрями діяльності стосовно літніх людей: участь похилих в розвитку; забезпечення охорони здоров'я; створення сприятливих умов⁸; по-друге, прийнято Мадридський міжнародний план дій з питань старіння (ММПДПС), який і донині є основним міжна-

⁶ Декларація з проблем старіння. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_510

⁷ Принципи ООН стосовно людей похилого віку. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314.

⁸ Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: Теорія і практика. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.

⁸ *Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8-12 April 2002. UN, A/CONF. 197/9, 2002. P. 5.*

родним документом, що репрезентує політику стосовно літніх осіб.

Метою цього плану є проголошення переходу від «старіючого суспільства» до «суспільства для людей усіх вікових груп», а також визнання надзвичайно важливої ролі, яку люди похилого віку відіграють у суспільстві. Основні теми, відображені в документі: безпека життя; повноправна, ефективна участь у соціальному, економічному, політичному житті держави; реалізація творчого потенціалу; гарантування дотримання економічних, соціальних і культурних, громадянських і політичних прав людей похилого віку; надання медичної допомоги і підтримки.

У продовження Мадридського плану, у цьому ж 2002 р. було прийнято ще два міжнародних документи в сфері політики стосовно літніх людей:

- 1) Берлінська декларація міністрів «Суспільство для людей усіх вікових груп в регіоні ЄЕК ООН». Декларація наголошує на важливості економічних та соціальних наслідків демографічних змін у сучасному суспільстві й акцентує увагу на комплексному залученні проблематики старіючого населення в усі сфери державної політики.
- 2) Регіональна стратегія реалізації Мадридського плану дій з проблем старіння (РСП ММПДПС).

Регіональна стратегія – це глобальний, рамковий документ, що складається із десяти зобов'язань, які беруть на себе уряди країн, щодо практичної реалізації Мадридського плану:

1. Забезпечення органічного відображення проблем старіння в усіх сферах політики з тим, щоб привести суспільство й економіку у відповідність із демографічними зрушеннями й побудувати суспільство рівних можливостей для людей усіх вікових груп.

2. Забезпечення повної інтеграції й участі літніх людей у житті суспільства.

3. Сприяння рівноправному й стійкому економічному розвитку у відповідь на процеси демографічного старіння.

4. Корегування системи соціального захисту з урахуванням демографічних змін, їх соціальних та економічних наслідків.

5. Забезпечення ринкам робочої сили можливості реагувати на економічні й соціальні наслідки старіння населення.

6. Сприяння безперервному навчанню протягом життя та пристосування системи освіти до змін економічних, соціальних та демографічних умов.

7. Забезпечення якості життя у будь-якому віці та збереження самостійності, у тому числі здоров'я та добробут.

8. Широке застосування концепції гендерної рівності у старіючому суспільстві.

9. Підтримка сімей, які доглядають за людьми похилого віку, й підтримка солідарності між різними поколіннями та у межах одного покоління.

10. Сприяння виконанню стратегії через регіональне співробітництво.

Рекомендації не є універсальними, мають рекомендаційний характер, вони покликані допомогти державам створити власні програми трансформації політики в умовах старіння населення. На їх основі уряди країн можуть формувати національні політики стосовно літніх людей, виходячи з власних умов та можливостей.

Для України саме зобов'язання Регіональної стратегії реалізації ММПДПС є основоположним пунктом щодо формування національної політики в умовах старіння і в інтересах старіючого населення.

Підтримуючи подальший розвиток у сфері міжнародної політики стосовно людей літнього віку 2012 рік було оголошено міжнародним роком активного старіння та солідарності між поколіннями. З метою моніторингу реалізації ММПДПС у цьому ж році було проведено Міністерську конференцію Європейської економічної комісії ООН з питань старіння у Відні. У рамках конференції особливу увагу акцентовано на забезпеченні рівних можливостей для всіх поколінь, заохоченні по-

ліпшення якості життя літніх та активному старінні / довголітті. Класичне визначення активного старіння базується на трьох компонентах життєдіяльності літніх людей – хороший стан здоров'я, зайнятість та активна життєва позиція.

У формуванні політики та реалізації законодавства стосовно людей похилого віку в країнах Західної Європи істотну роль відіграють неурядові організації, які створили Європейську платформу людей похилого віку. До Платформи належить 140 інституцій. Її основна мета – налагодження співпраці між організаціями, обмін досвідом, а також фінансова допомога з боку Європейської комісії.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ

Однією із сучасних світових тенденцій є стрімке старіння населення розвинених країн, обумовлене двома основними факторами: збільшенням середньої тривалості життя та скороченням народжуваності. За прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я у 2025 році чисельність людей старше 60 років збільшиться у шість разів у порівнянні з 1950 роком. Експерти ООН прогнозують, що до 2050 р. кількість осіб похилого віку становитиме третину від загальної кількості населення планети. Отже, до середини століття людей «срібного віку» буде більше, ніж дітей молодше 15 років.

В Україні, як і у багатьох розвинених країнах, в останні десятиліття також збільшилася кількість літніх людей. Такі тенденції загального постаріння населення зафіксовані під час комплексного дослідження щодо демографічного прогнозу України на період до 2050 р. Наразі Україна за часткою населення віком 60 + входить до 30 найстаріших держав світу, посідаючи 25-26-те місце (поділяє із Норвегією).

За останньою статистикою у 2021 р. в Україні проживає понад 9,8 млн осіб старших 60 років, із них чоловіки 3,5 млн, 6,3 млн – жінки⁹. До старшого покоління сьогодні належить кожний п'ятий українець й наразі має місце усталена тенденція щодо зростання кількості людей віком 65+. Наприклад, у 2007 році частка людей пенсійного віку становила понад 11 млн осіб або 23,9% і за часткою населення осіб старше 65 років (рейтинг старіння) Україна посідала 11 місце у світі, тоді як у 2025-му згідно з національним демографічним прогнозом частка осіб віком від 60 років становитиме 25% (що відповідатиме 9-му місці у світі), а у 2030 році цей по-

⁹ Повноцінне і достойне життя людей похилого віку (2021). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/povnocinne-i-dostojne-zhittya-lyudej-pohilogo-viku-odin-z-prioritetiv-minsocpolitiki-na-najblizhchi-roki-yuliya-sokolovska>

казник становитиме понад 26%¹⁰. У 2020 році в Україні нараховувалося 9 978 200 громадян старших 60 років¹¹.

Таку закономірність візуалізовано на рис. 1.

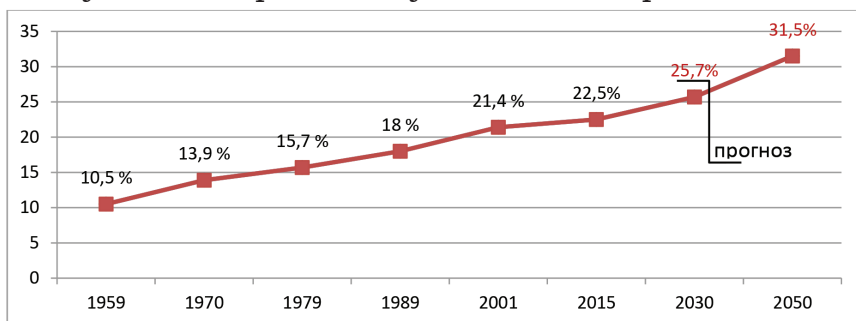

Рис. 1. Динаміка збільшення населення віком 60+ в Україні

Слід підкреслити, що за міжнародною шкалою «дуже високий рівень демографічної старості країни» починається з 18,0 %.

Практично аналогічні показники та схожі тенденції мають інші європейські країни, зокрема Польща, Німеччина, Італія (рис.2).

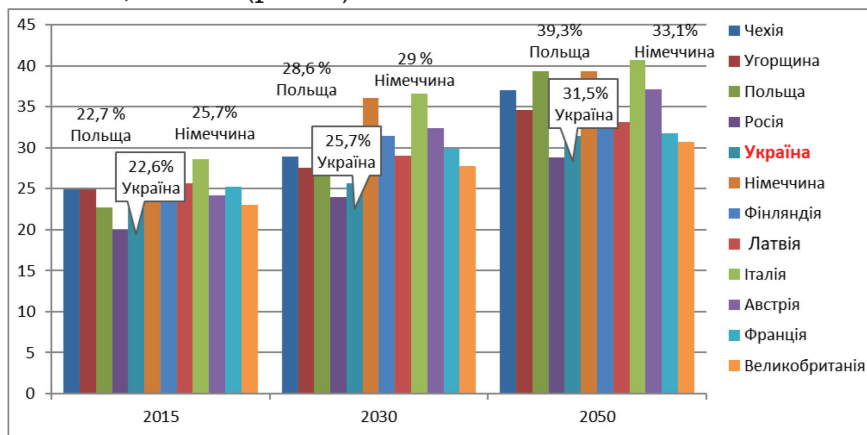

Рис. 2. Динаміка чисельності населення країн Європи у віці 60 +

¹⁰ Населення України. Імперативи демографічного старіння (2018). К.: ВД «АДЕ ФУкраїна»

¹¹ В Україні хочуть чітко визначити, коли «починається похилий вік». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3126112-v-ukraini-hocut-citko-viznaciti-koli-pocinaetsa-pohilij-vik.html>

Це означає, що Україна й надалі залишатиметься однією з «найстаріших» країн світу. Водночас українські реалії відрізняються від західних іншими детермінантами й переважно мають вигляд старіння «знизу», тобто за рахунок зменшення смертності серед населення середнього віку, тоді як на Заході це старіння відбувається «згори» – за рахунок підвищення тривалості життя

Високий рівень постаріння населення України ставить перед суспільством проблеми, пов'язані з необхідністю пристосування до зниження в сучасних умовах економічної результативності демографічного чинника економічного розвитку, який тривалий час був безоплатним внеском старшого покоління у подолання наслідків соціальних катаклізмів, накопичення заради накопичення, безгосподарності. У сучасних умовах та у віддаленому майбутньому старіння населення і його наслідки будуть залишатися важливими проблемами для України з демографічної, економічної і соціально-психологічної точок зору.

Проте, на державному рівні цій проблемі приділяється недостатньо уваги, попри участь у прийнятті Мадридського плану дій з проблем старіння, особливих успіхів в цьому напрямі не досягнуто. Люди пенсійного віку доволі часто залишаються поза межами суспільних процесів, зазвичай їм притаманний низький рівень соціальної та економічної активності.

Так в Україні включення осіб похилого віку в суспільстві проблеми (зобов'язання № 2 Регіональної стратегії реалізації Мадридського плану з проблем старіння) залишається їх особистою справою та відбувається переважно за їхнього бажання, для значної їх частини суспільна інтеграція обмежується виключно родинно-сімейними стосунками. Не створено належних передумов для ефективної участі старших поколінь у суспільному житті, ступінь використання їх потенціалу, цінності для соціуму є недостатніми.

З-поміж інших причин такого явища слід назвати недостатню освітньо-професійну мобільність старших

громадян, низький рівень зацікавленості соціальних інституцій, недостатність традицій самоосвітньої діяльності. Усе це поєднується з консервативною структурою зайнятості та негнучкістю ринку праці, існуванням у суспільній свідомості стереотипних уявлень про старіння населення як виключно негативного процесу¹². Зокрема існує стереотип невиправданої негативної установки щодо віку, упереджені негативні судження про усіх старших людей.

Отже категорія людей 60 + потребує особливого розуміння, підтримки, стимулюючих заходів та правового захисту.

¹² Аналітичний звіт: Аналіз способів взаємодії людей похилого віку з органами місцевого самоврядування. Дослідження здійснювалось ГО «Інститут аналітики та адвокації» на замовлення ГО «Центр Поділля Соціум», - 2018р. 2 Consultation, 23/10/2017, Teleconference (Age Discrimination Commissioner).

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ УЗВ В УКРАЇНІ

ВСТУП

Соціально-економічні трансформації, що відбулися наприкінці ХХ - початку ХХІ ст., значне прискорення суспільного прогресу, а також збільшення тривалості життя людини спонукали до переосмислення значення освіти впродовж життя загалом та освіти літніх людей, зокрема, усвідомлення її як важливого чинника, рушійної сили, що слугує засобом подолання сукупності соціальних проблем, зокрема й постаріння населення.

Освіта може стати одним із головних чинників розвитку сучасного суспільства, яке дозволить людству вижити в глобалізаційному світі. Її провідною метою є соціальний вплив на особистість при підготовці її до старості, виявлення потенційних ресурсів для розвитку та саморозвитку, соціалізації, інтеграції до суспільного життя.

Соціальне значення освіти людей літнього віку посилюється сучасною демографічною ситуацією, характерною нині для усіх європейських країн; своєрідністю соціально-політичного середовища, в якому повноцінний розвиток особистості можливий лише за умови активної участі у мінливих суспільних процесах та швидкої адаптації до них.

Актуалізація розвитку освіти людей третього віку в Україні зумовлена збільшенням серед населення частки літніх людей та людей похилого віку, а відтак необхідністю розбудови нової філософії старіння та стратегії забезпечення успішної старості в життєвому циклі кожної особистості.

Проблема залучення людей старшого дорослого віку до освітнього контексту в інституційній формі виникла в Україні порівняно недавно. Вона зумовлена зміною форм соціального життя, труднощами міжгенераційної взаємодії, потребою інтеграції людей поважного віку в сучасне суспільство.

Як соціалізація, так і адаптація старших дорослих через освіту є багатовимірною, складною проблемою, вирішення якої ускладнюється сукупністю нормативно-правових та психолого-педагогічних факторів, провідними з яких слід назвати незацікавленість суспільства у повноцінній адаптації населення до існуючих соціокультурних реалій; практично відсутнім фінансуванням; поширеними стереотипами щодо людей похилого віку як про представників малоцінного покоління, носіїв застарілого досвіду, що в свою чергу веде до розвитку в суспільстві ейджизму; складністю адаптації літніх людей у сучасне інформаційне суспільство; відсутністю підготовки викладачів-андрагогів і геррагогів та власне забезпеченням самого освітнього процесу, орієнтованого на соціалізацію, інтеграцію індивіда в суспільство.

Нині в Україні домінує тип соціалізації, сутність якого пов'язана з гострою фінансовою скрутою людей пенсійного віку, виникненням додаткових, емоційних переживань через зволікання суспільством до їх проблем. У зв'язку з цим, постає необхідність залучення літніх громадян до активних соціальних процесів. Одним із найбільш ефективних способів залучення є освітня діяльність, зокрема і в університетах третього віку.

Популяризація навчальної діяльності осіб літнього віку, поширення спеціальних освітніх програм сприяють формуванню «етикету старіння», зокрема поширюється нова освітня культура старіння, яка сприяє визнанню якісного потенціалу осіб похилого віку.

Отже нині освіта людей третього віку стає самостійною суспільною галуззю, яка заслуговує на увагу й

підтримку з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій, оскільки вихід у постпрофесійну фазу відкриває нові можливості, пов'язані з активною участю людини як в економічному, так і соціальному житті, допомагає їй в пошуку ідентичності; одним з найважливіших засобів адаптації до пост професійної фази життя та умовою розвитку на всіх етапах життєвого шляху.

Концепція розроблена з урахуванням положень II Всесвітньої (Мадридської) асамблеї з проблем старіння¹³; Закону України «Про соціальні послуги»¹⁴, Методичних рекомендацій щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» у територіальному центрі соціального обслуговування (надання соціальних послуг)¹⁵, підготовлених на виконання постанови Кабінету Міністрів України від 29.12.2009 №1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)», Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року¹⁶.

¹³ Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8-12 April 2002. UN, A/CONF. 197/9, 2002. P. 5.

¹⁴ Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966% IV. URJ: <http://www.rada.gov.ua/cgi%bin/laws/main.cgi>

¹⁵ Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (2011). URJ: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739>

¹⁶ Про схвалення Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URJ: Про схвалення Стратегії державн... | від 11.01.2018 № 10-р (rada.gov.ua)

ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ВИЗНАЧЕННЯ

Андрагогіка – від грецьких «*andros* – доросла людина та «*agein*» – вести – галузь науково-гуманітарної сфери знань, що охоплює теоретичні і практичні проблеми освіти, навчання і виховання дорослих, освітній напрям, теоретична дисципліна.

Вік – конкретний, відносно обмежений у часі, ступінь фізичного, психічного, соціального розвитку людини; період часу від народження людини до конкретного моменту відліку (хронологічний вік); характеристика певного періоду життя людини, що відображає фізіологічний стан її організму (біологічний вік); характеристика певного періоду життя людини, що відображає відповідність її становища нормам, які існують у соціумі (соціальний вік).

– *Літній вік* – черговий етап розвитку людини, коли змінюється рівень самооцінки, ціннісних критеріїв, виразаються й змінюються інтереси і потреби; період змін способу життя, коли відбувається: а) звуження кола спілкування, мінімізації (переважно вимушеної) потреб; б) збільшується обсяг вільного часу. Найчастіше його хронологічні межі визначають від 60 до 75 років.

– *Третій вік* – «золотий вік» дорослого життя, який неможна визначити хронологічно, це проміжок часу у житті людини, коли змінюється сфера професійної діяльності, характер праці, спосіб життя через обставини, пов'язані з фізіологічними особливостями людини; важливий період суб'єктивізації особистості, подальшого розвитку та самореалізації особистості.

– *Пенсійний вік* – вік, встановлений законодавством держави, основу якого становить кількість прожитих років; після його досягнення людина може претендувати на виплату пенсію за віком.

Вікові особливості – комплекс фізичних, пізнавальних, інтелектуальних, мотиваційних, емоційних

якостей, характерних для більшості людей даного віку.

Герагог – фахівець у галузі теорії і практики освіти людей третього віку; у галузі навчання, управління, консультування, а також соціальної, корекційної, реабілітаційної роботи у середовищі старших дорослих; педагоги, психологи, геронтологи, соціальні працівники та ін., які пройшли спеціальну підготовку з проблем навчання дорослих третього віку.

Герогогіка – (geraos – старий, ago – керувати, вказувати дорогу) – галузь соціальної практики, наукова галузь, розділ андрагогіки, що займається вивченням методів, закономірностей виховання, навчання, перекваліфікації, особливостей соціалізації літніх людей (синоніми: пенсійного, третього віку, золотого віку, старших дорослих).

Геронтоосвіта (від грец. heron – старий) – складова неперервної освіти, освіти впродовж життя, форма соціокультурної самореалізації особистості літніх людей, сприяє їх адаптації до швидкоплинних умов життя, розвитку здатності набувати і розвивати досвід активного управління своїм життям, співпраці з іншими людьми; здійснюється в університетах третього віку, вищих школах для старших дорослих, на спеціальних семінарах, курсах, гуртках тощо. *Контингент геронтоосвіти* складають особи дієздатного віку (55 років і старше), які переходять або вже перейшли у постпрофесійну фазу життя та виявляють бажання постійно підвищувати свій загальноосвітній, професійний і культурний рівень.

Демографічне старіння (старіння населення) – об'єктивний історично зумовлений процес, що передбачає збільшення частки людей віку пізньої дорослості у структурі населення країни. Суспільство вважається відносно старим, коли частка населення віком від 65 років перевищує 7%.

Мотивація освіти літньої людини – сукупність усіх факторів (як особистісних, так і ситуативних), що спонукають дорослу людину до активності (начальної

діяльності). Найбільш значні зрушення у розвитку освітньої мотивації відбуваються в процесі прийняття рішення щодо необхідності навчатися.

Навчання впродовж життя – процес, що триває від народження до смерті; багатовимірною навчальною діяльністю, здійснюваною з метою набуття, поновлення, поглиблення й розвитку знань, навичок і професійної компетентності; орієнтований на всебічний розвиток особистості, вміння вчитися й підготовку виконувати різноманітні соціальні ролі і професійні обов'язки, а також до участі в суспільному розвитку.

Освіта дорослих – складова системи неперервної освіти, мета якої – соціально-економічна адаптація дорослої людини до перетворень, що відбуваються в суспільстві; пролонгований процес і результат розвитку й виховання особистості, за допомогою освітніх програм та шляхом реалізації освітніх послуг упродовж життя.

Старіння – сукупність генетично визначених динамічних явищ, пов'язаних з перевагою темпів деструктивних процесів над реконструктивними, під час яких відбуваються зміни на біологічному (організм стає більш вразливим, зростає ймовірність смерті; соціальному (людина виходить на пенсію, змінюється соціальний статус, соціальні ролі, патерни поведінки) та психологічному (особистість усвідомлює зміни, що відбуваються, і намагається пристосуватися до них) рівнях; швидкість, тривалість, наслідки і результат цього процесу залежить від генетичних чинників (тип обміну речовин, від якого залежить темп зміни, руйнування організму) та екологічних факторів.

Старість – результат старіння, досягнення певної межі змін, які відбуваються у процесі старіння.

Університет третього віку – у загальному розумінні – соціокультурний центр, створений для людей старшого віку з метою реалізації принципу навчання впродовж життя та розширення їх світогляду задля урізноманітнення життя у постпрофесійний період. Утворюють мережу, пов'язану з Міжнародною асо-

ціацією Університетів третього віку (AUITA), що має акредитований статус ООН. Перший Університет третього віку було відкрито у Франції (1973 р., м. Тулуза), ідея створення належить професору права П. Велласу (P.Vellas). Поширеними є дві основні моделі УТВ: *французька класична модель* (як відділ університету), пропонують переважно формальні курси; *британська класична модель* (окрема організація, яка не використовує засобів і підтримки вищого навчального закладу, функціонує на основі взаємодопомоги за фінансової підтримки самих учасників, лекторами чи інструкторами є самі учасники програм; пропонують переважно неформальні курси від спортивних вправ до соціальної роботи.

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ В УКРАЇНІ

В Україні законодавча база стосовно осіб літнього віку існує достатньо тривалий час, проте чіткі стратегічні підходи та пріоритети відповідної політики дотепер не визначено. Наразі не сформовано ефективну систему нормативно-правового забезпечення соціального захисту старшої вікової групи, відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який усебічно урегулює систему життєзабезпечення літніх громадян. Ініціативи держави сконцентровані переважно на параметричних реформах у доволі вузькому сегменті громадян похилого віку (соціальний захист, пенсійне забезпечення, шляхи реформування окремих напрямів), тоді як питання освіти і навчання літніх людей тривалий час залишалися поза увагою.

За роки незалежності в Україні прийнято ряд законів та підзаконних актів, які стали підґрунтям для створення системи соціального захисту й підтримки осіб похилого віку. Зокрема у національному законодавстві є акти, спрямовані на унормування пріоритетних напрямів сучасної державної політики у сфері соціального захисту і підтримки літніх людей, які забезпечують відповідність внутрішнього національного законодавства загальновізнаним світовим нормам та стандартам, розробленим ООН.

Окремої правової підтримки набуло право *літніх людей на навчання*. Так після Мадридського протоколу в Україні було здійснено перші кроки у розвитку освіти літніх осіб, закладено основи для формування сфери нетрадиційних видів і форм освітньої діяльності людей похилого віку. Окрім того країна активно інтеріоризує конструктивні ідеї зарубіжного досвіду щодо залучення осіб старшого працездатного та постпрацездатного віку до участі у системі професійного навчання.

Найбільш повно право на навчання літніх осіб прописано у Законі України «Про соціальні послуги». Відповідно до Закону літні громадяни мають право на сукупність соціальних послуг. Зокрема, соціально-побутових, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних послуг, послуг з працевлаштування. З поміж інших акцентуємо увагу на можливості отримання таких послуг як інформаційні (надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації), психологічні (надання консультацій з питань психічного здоров'я і поліпшення взаємин з навколишнім соціальним середовищем), а головне, соціально-педагогічних послуг – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб осіб, організація індивідуального навчального, виховного та корекційного процесів тощо.

У 2011 р. Міністерством соціальної політики України було видано наказ № 326 від 25.08.2011 р. «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», яким затверджено «Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» в територіальному центрі соціального обслуговування» (надання соціальних послуг)¹⁷.

Цим Наказом передбачено надання методичної допомоги у підготовці навчальних програм для надання соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку», а також участь фахівців-викладачів у навчальному процесі Університету третього віку відповідно до навчальної програми та подання узагальненої інформації щодо організації відповідної соціально-педагогічної послуги. У Загальних положеннях методичних рекомендацій зазначено, що метою надання послуги є реалізація принципу навчання людей старшого віку впродовж всього життя та підтримка фізичних, психологічних та соціальних здібностей. Слухачами курсу можуть бути

¹⁷ Наказ Міністерства соціальної політики України № 326 від 25.08.2011 р. «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11#Text>

люди похилого віку, що мають освіту будь-якого рівня, та зацікавлені брати участь в освітніх програмах.

Надання послуги має забезпечити:

– створення умов та сприяння всебічному розвитку людей похилого віку; реінтеграцію людей похилого віку в активне життя суспільства;

– надання допомоги людям похилого віку в адаптації до сучасних умов життя шляхом оволодіння новими знаннями, зокрема щодо:

- процесу старіння та його особливостей; сучасних методів збереження здоров'я;

- набуття навичок самопомоги;

- формування принципів здорового способу життя;

- основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці;

– формування та розвитку навичок використання новітніх технологій, насамперед інформаційних та комунікаційних; потенціалу та можливостей волонтерської роботи;

– підвищення якості життя людей похилого віку, завдяки забезпеченню доступу до сучасних технологій та адаптації до технологічних перетворень;

– формування практичних умінь і навичок;

– можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом.

Поширення університетів третього віку в різних регіонах України свідчить, що освіта літніх людей привертає у нашій країні дедалі більшу увагу.

У 2018 р. Урядом країни було затверджено Стратегію державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 р., що стало важливим кроком на підтримку громадян літнього віку¹⁸. Метою Стратегії є забезпечення досягнення адаптованих для України Цілей сталого розвитку, схвалених лідерами країн на засіданні Ге-

¹⁸ СТРАТЕГІЯ державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#n8>

неральної асамблеї ООН у вересні 2015 р., створення сприятливих умов для здорового та активного довголіття, забезпечення адаптації суспільних інститутів до подальшого демографічного старіння та розбудови суспільства рівних можливостей.

Стратегія передбачає співпрацю органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадянського суспільства, бізнесу та має ряд пріоритетів:

1. Поліпшення умов для самореалізації громадян похилого віку та їх участі у процесах розвитку суспільства.
2. Забезпечення здоров'я та благополуччя громадян похилого віку.
3. Створення середовища, сприятливого для активного життя таких громадян.
4. Створення системи захисту прав громадян похилого віку.

Створення системи захисту прав громадян похилого віку планується реалізувати шляхом впровадження сукупності заходів.

Провідними серед яких є:

- ✓ Проведення аналізу специфіки демографічного старіння та його соціально-економічних наслідків, зокрема, впливу старіння населення на функціонування інститутів сім'ї та освіти, загострення проблем у взаємодії між різними поколіннями та реінтеграції громадян похилого віку у суспільство.
- ✓ Підвищення рівня доступності органів влади до інформації, необхідної для реалізації прав громадян похилого віку.
- ✓ Підвищення рівня правової освіти громадян похилого віку, стимулювання навичок відстоювання такими громадянами своїх прав та інтересів.
- ✓ Удосконалення механізму здійснення контролю за реалізацією державної політики у сфері соціального захисту громадян похилого віку.
- ✓ Запровадження механізму захисту майнових прав громадян похилого віку.

- ✓ Здійснення профілактичних заходів із запобігання втраті майна громадянами похилого віку; удосконалення механізму повернення державі (компенсації) спадкоємцями вартості догляду громадян похилого віку.
- ✓ Проведення профілактичних і правозахисних заходів та заходів щодо забезпечення захисту від дискримінації, протидії домашньому насильству та жорстокому ставленню до громадян похилого віку.
- ✓ Задоволення потреб громадян похилого віку з урахуванням статі з метою подолання ґендерної нерівності.

Стратегія також передбачає популяризацію у суспільстві ідеї взаємної відповідальності поколінь, формування позитивного ставлення до похилого та старечого віку, проведення інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на роз'яснення об'єктивного характеру старіння населення, пов'язаних із ним викликів і потенційних можливостей та необхідності пристосування до демографічних змін.

Серед очікуваних результатів важливими визначено такі:

- підвищення чисельності громадян похилого віку, зайнятих самоосвітою;
- підвищення рівня зайнятості осіб віком від 55 до 64 років;
- підвищення рівня охоплення формальною освітою осіб віком від 45 років.

Для досягнення цілей Стратегії передбачається розробка і затвердження плану заходів з реалізації Стратегії з відповідними фінансовим бюджетуванням.

У 2021 р. було схвалено проєкт Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року¹⁹. Головна мета Стратегії – створення без-

¹⁹ Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні. URL https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/bezbaryernist/nacjonalna-strategiya-zi-stvorennya-bezbaryernogo-prostoru-v-ukrayini/nacstrategy_bb/

перешкодного середовища для усіх без виключення груп населення, забезпечення рівних можливостей кожній людині реалізовувати свої права, отримувати послуги на рівні з іншими, шляхом інтегрування фізичної, інформаційної, цифрової, соціальної та громадянської, економічної та освітньої безбар'єрності до всіх сфер державної політики.

Очікуваним результатом реалізації Стратегії є визначення та суспільна підтримка стратегічного курсу держави в сфері створення безбар'єрного простору.

Щодо професійного навчання літніх працівників. Норми Рекомендації МОП № 162 частково відображені у Законі «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні». Так ст. 16 цього Закону²⁰ передбачає, що підприємства у разі необхідності забезпечують професійну переорієнтацію та перепідготовку працівників передпенсійного і похилого віку, включно із навчанням за їх бажанням новим професіям з урахуванням адаптаційних і вікових можливостей. Тобто йдеться лише про перепідготовку; можливість підвищення кваліфікації взагалі не розглядається.

Щодо зарубіжного досвіду законодавчої підтримки освіти людей літнього віку. Освітня політика, спрямована на підтримку і розвиток геронтоосвіти нині набуває активного розвитку у зарубіжних країнах. У більшості розвинених країн світу прийнято й успішно реалізуються закони, що регламентують сферу освіти дорослих осіб, утому числі й третього віку. Наприклад: У США у 1967 р. прийнято закон, який забороняє вікову дискримінацію, впроваджено освітні програми щодо підготовки до виходу на пенсію й підвищення кваліфікації співробітників старшого віку; у 1971 р. освіту визнали «базовим правом» кожної людини, а Конгрес країни закріпив право здобувати освіту у похи-

²⁰ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>

лому віці; у 1976 р. прийнято «Акт навчання упродовж життя» («Lifelong Learning Act»), що гарантував особам, старшим 60 років, право на безоплатну вищу освіту за загальними програмами навчання.

У Німеччині право на освіту у будь-якому віці зафіксовано в Конституції країни. У Південній Кореї набув чинності закон щодо сприяння розвитку освіти людей похилого віку з метою покращання їхнього добробуту, організації дозвілля, забезпечення доступу до інформації.

Аналогічні закони прийнято й у Швеції, Данії, Голландії, Великій Британії, Японії й інших країнах.

УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ ЯК СУЧАСНА МОДЕЛЬ ІНТЕГРАЦІЇ ЛІТНІХ ОСІБ У СУСПІЛЬСТВІ

Університети третього віку (УЗВ) це:

- геронтологічні установи – осередки, де відбувається навчання літніх людей та можуть здійснюватися окремі дослідження, щодо процесу старіння й старості;
- освітні установи або навчальні центри неформальної освіти (діяльність спрямована на популяризацію активного довголіття);
- соціально-освітні інституції (сприяють соціальній адаптації людей пенсійного або передпенсійного віку);
- різновид навчального співтовариства (об'єднання літніх людей, які прагнуть брати активну участь в житті суспільства);
- форма суспільної інтеграції старших людей (сприяє створенню умов для соціалізації та соціальної адаптації осіб похилого віку).

У цьому контексті термін «університет» використовується у його первісному значенні – це група людей, об'єднаних прагненням до навчання.

Сучасні Університети третього віку мають два рівні:

- I. державний (обласні, муніципальні, районні управління і територіальні центри та їх партнери, ГО)
- II. недержавний (рухи, благодійні фонди у партнерстві з іноземними спонсорами, навчальні заклади недержавної форми власності, фізичні особи).

Структурна підпорядкованість «Університетів третього віку»:

- 1) соціально-педагогічна послуга «Університет третього віку» як структурний підрозділ Центру соціального обслуговування;

- 2) освітній центр «Університет третього віку» як структурний підрозділ державних вищих навчальних закладів або окремий факультет приватного вищого навчального закладу;
- 3) соціальний проект «Університет третього віку» як конкретна діяльність громадської організації або спеціально створена громадська організація, яка за змістом та функціями здійснює відповідну освітню діяльність з надання соціально-педагогічних послуг людям похилого віку.

Навчання в УЗВ – це різновид соціального навчання, належить до неформальної освіти і не має на меті отримання професії або подальшого працевлаштування.

Навчання в УЗВ є безоплатним, що зумовлює їх доступність. Заклади існують на кошти місцевого бюджету. Можливим є зовнішнє фінансування, зокрема спонсорські внески, міжнародні гранти, проекти, за умови, якщо це не ставить під загрозу самостійність існування та незалежність установи.

Навчання в УЗВ відбувається на основі добровільної активності слухачів, не регламентується обов'язковими заходами щодо контролю й оцінювання та не передбачає видання документів про освіту державного зразка. Вік студентів-слухачів може становити від 40 до 80+ років.

Форми діяльності УЗВ – групи за інтересами, які створюються за умови наявності осіб, зацікавлених певною тематикою; неформальні самофункціонуючі навчальні групи, групи он-лайн курсу, групи, які веде експерт. Навчання може здійснюватися у формі підтримки шляхом скеровування, консультування, освітнього супроводу.

УЗВ пропонують сукупність структурованих навчальних програм і пізнавальних заходів, зміст яких складають з урахуванням психологічних та соціологічних особливостей літніх людей. Заняття відбуваються кілька разів на тиждень, в орендованих приміщеннях університетів, коледжів, шкіл, соціальних закладів чи

інших установах (бібліотеках, музеях, тощо) й тривають 1–2 години. Навчальні предмети обираються слухачами за освітніми потребами та індивідуальними уподобаннями.

Базовий курс з дисципліни здебільшого розрахований на 72 години.

УЗВ створює умови для здобуття знань, набуття навичок відповідно до особистісних потреб і освітніх запитів. Найбільш актуальними знаннями, яких слухачі набувають в УЗВ є знання щодо: процесів старіння та його особливостей; підвищення якості життя, сучасних методів збереження здоров'я та здорового способу життя; набуття навичок самодопомоги; основ законодавства стосовно людей похилого віку та його застосування на практиці; формування та розвитку навичок використання новітніх технологій (інформаційних та комунікаційних); формування практичних умінь і навичок; можливість для розширення кола спілкування та обміну досвідом тощо.

Методологія створення «Університетів третього віку» в Україні була розроблена у 1985 р. Інститутом геронтології як підготовка людей передпенсійного віку до виходу на пенсію та збереження їх соціальної активності. Створення мережі освітніх закладів для пенсіонерів передбачено у рамках спільного проекту Міністерства праці та соціальної політики й Фонду народонаселення ООН.

Міністерством соціальної політики України затверджено Методичні рекомендації щодо організації соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку».

МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ УНВЕРСИТЕТІВ ТРЕТЬОГО ВІКУ

реалізація принципу навчання впродовж життя, формування позитивного соціального впливу на особистість у постпрофесійний період, виявлення потенційних ресурсів для розвитку та саморозвитку, соціалізації, інтеграції до суспільного життя для активної, продуктивної діяльності в інтересах особистості, суспільства, держави.

ЗАВДАННЯ

1. Протидія процесу старіння та сприяння у подоланні його негативних ознак.
2. Сприяння розумової, психічної і фізичної здатності та соціальної активності.
3. Залучення літніх осіб до участі у суспільному житті.
4. Задоволення інтелектуально-освітніх потреб літніх людей.
5. Сприяння у подоланні песимістичних настроїв, підвищення інтересу до життя.
6. Організація вільного часу та пропагування активного способу життя і відпочинку.
7. Розширення світогляду людей старшого віку задля урізноманітнення життя збереження активної життєвої позиції.

ФУНКЦІЇ

- ❖ Просвітницька: задоволення культурно-освітніх запитів людей літнього віку.
- ❖ Соціально-адаптивна: пристосування, адаптація до нових вимог життя в суспільстві, що динамічно змінюється.
- ❖ Інформаційна: розширення інформаційного простору доступними для людей літнього віку засобами.

- ❖ Комуникативна: задоволенню потреби людей у безпосередніх контактах;
- ❖ Реабілітаційна: подолання психологічних і фізичних бар'єрів, що виникають у житті людей похилого віку;
- ❖ Терапевтична: позитивний вплив на стан здоров'я людей похилого віку та їх самопочуття;
- ❖ Компенсаторна: відтворення освітніх можливостей, які раніше були відсутні або втрачені.
- ❖ Розвивальна: збагачення діяльнісних можливостей людини, її духовного світу.
- ❖ Заохочувальна: стимулювання освітніх потреб людини.

Узагальнений вплив УЗВ на сфери життєдіяльності літньої людини:

- I. Засіб соціального захисту і психологічної стабільності.
- II. Спосіб інтеграції в комуникативний і культурний простір.
- III. Активна діяльність, спрямована на самореалізацію особистості.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПЕРСОНАЛ УНІВЕРСИТЕТІВ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Проблема підготовки фахівців для освіти дорослих, зокрема й літніх людей, посідає важливе місце у міжнародному освітньому просторі.

Для роботи в освітньому середовищі з старшими дорослими потрібні фахівці, які мають відповідну професійно-психологічну підготовку, що ґрунтується на андрагогічних засадах.

Згідно з нормативно-правовими документами²¹ до організації навчання людей похилого віку можуть бути залучені фахівці місцевих органів влади (за їх згодою), місцевих управлінь праці та соціального захисту населення, охорони здоров'я, юстиції, Пенсійного фонду України, служби зайнятості, територіального центру. До здійснення навчання в умовах «Університетів третього віку» передбачено залучення викладачів вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, студентів, вчених із академічних інститутів та дослідницьких центрів, вчителів загальноосвітніх шкіл та старших школярів, представників громадських організацій. Пріоритетною є професійна діяльність викладачів, діяльність волонтерів, залучення до викладання людей похилого віку за принципом «рівний-рівному».

Зазвичай в УЗВ працюють фахівці з різною професійною підготовкою: педагогічною, технічною, медичною та іншою освітою, які працюють на волонтерських засадах; студенти-волонтери факультетів соціальної роботи (студенти старших курсів та магістри) та інших факультетів; спеціалісти закладів соціального забезпечення; фахівці територіальних центрів; пенсіонери-волонтери, які мають відповідну фахову освіту.

²¹ Наказ «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» (від 25 серпня 2011 року № 326) <http://document.ua/provprovadzhennja-socialno-pedagogichnoyi-poslugi-universit-doc72450.html>

Для повноцінної суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога-андрагога, геррагога повинні мати широкий спектр знань, володіти різноманітними вміннями й навичками, мати високий рівень професійної компетентності, пов'язаних з функціонуванням літньої людини у різних сферах життя.

Основні види компетентностей: спеціальна (власне андрагогічна); соціально-психологічна; методична; комунікативна; рефлексивна, які візуалізуються через знання, уміння і навички.

Викладач повинен знати: сучасні теорії навчання дорослих; соціальної геронтології; методології навчання у літньому віці; особливостей роботи із літніми групами дорослих; методів викладання у дорослій аудиторії; ведення соціальної групи; психологічні, психічні процеси, хронічні захворювання у процесі дорослого життя; знання про зміни у людини і людину у зміненому середовищі.

Викладач повинен вміти: комунікувати й встановлювати партнерські стосунки зі слухачами, вміти прийняти їх знання; діагностувати проблеми, з якими стикаються літні люди у процесі навчання, виявляти їх освітні потреби; розвивати у них мотивацію до навчання і самореалізації,

Викладач повинен мати особисті навички: адаптивності, емпатії, гнучкості мислення, об'єктивності, особистої відповідальності; а також групового лідерства, модерації, анімації, наставницьких здібностей; приймати рішення в складних та непередбачуваних ситуаціях; критичного мислення.

Обов'язковою має бути здатність інтерпретувати наукові знання з освіти дорослих, вміння розробляти навчальні програми для дорослих, використовувати як традиційні, так й інноваційні форми і методи навчання; координувати процес самоосвіти літніх людей; надавати консультаційні послуги, пов'язані із самоосвітою літніх дорослих, а також планувати і здійснювати дослідження в галузі освіти дорослих.

Викладач повинен мати терпіння, вміти слухати та аналізувати.

Вимоги до діяльності викладача:

1. Уміння створити позитивну, комфортну атмосферу навчання, засновану на взаємній повазі, довірі, емпатії та сприятливий психологічний клімат спільної роботи.
2. Знання психолого-фізіологічних особливостей людини літнього віку
3. Виявлення поваги, толерантності, врахування вікових фізіологічних та психічних змін слухачів;
4. Уміння з'ясувати потреби, інтереси слухачів задля створення програми та змісту навчання; урахування досвіду слухачів у процесі навчання;
5. Здатність за своїми діловими і моральними якостями, освітнім і професійним рівнем виконувати відповідні посадові обов'язки.

ПСИХОЛОГО-ФІЗІОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В УТЗ

Гене́за питання щодо навчальних можливостей до-рослих, зокрема й літніх людей має різні точки зору: 1). розумові здібності знижуються з віком; 2). розумові здібності залишаються незмінними, знижуються частково або навіть покращуються за деякими показниками (рис. 3)..

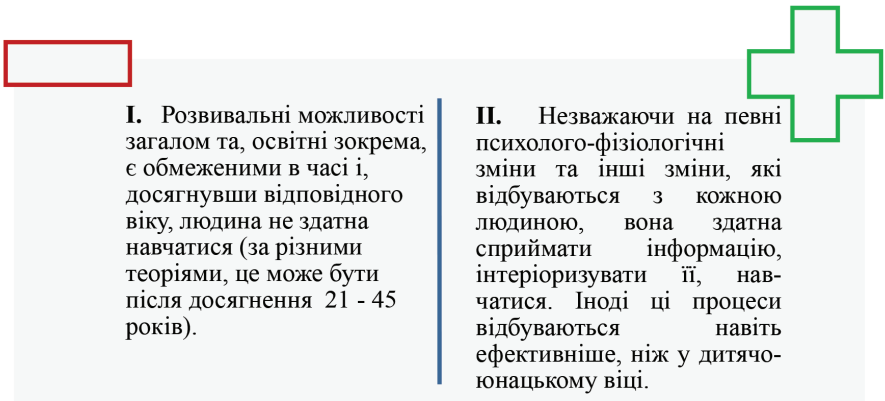

Рис. 3. Точки зору щодо навчальних можливостей дорослої людини

Відповідно до сучасних концепцій розвиток усіх функцій організму, зокрема й здатність навчатися, відбувається безперервно впродовж усього життя людини. Наразі кількість прихильників точку зору щодо можливостей навчатися у будь-якому віці, суттєво зростає.

Нова орієнтація у психології – life-span developmental – психологія розвитку упродовж усього життя (Baltes, Reese, Lipsitt)²² та новий психологічний або поведінковий

²² Baltes, P. B., Reese, H. W., & Lipsitt, L. P. (1980). Life-span developmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 31, 65–110. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.000433>

підхід трактують розвиток набагато ширше. Обґрунтовано необхідність продовження освітньої діяльності у пізньому віці, оскільки інтелектуальний потенціал усіх вікових груп позитивно впливає на його життєву позицію (Laslett, 1991)²³ та доведено, що здатність й готовність людини до навчання з віком можуть навіть зростати завдяки формуванню нових характеристик: життєвого досвіду, раціональності мислення, схильності до аналізу.

Незважаючи на високий соматичний та соціально-економічний ризик в осіб похилого віку зберігається потенціал особистісного зростання. Саме безперервність особистісного розвитку та соціалізації літньої людини забезпечує продовження активної творчої та соціальної діяльності.

Існують дві групи чинників, що найбільшою мірою впливають на інтенсивність зниження інтелектуальних функцій людини: внутрішні (генетичні) і зовнішні (серед яких – участь в освітній діяльності посідає важливе місце). Безперервна освіта, зокрема й освіта у літньому віці є важливою умовою не лише професійного, а й інтелектуального розвитку людини. Серед чинників, що детермінують освіту у пізньому дорослому віці, велику роль відіграє необхідність адаптації до змінених умов життя у постпрофесійний період. У цей період освіта спрямована на усунення «безсенсовості життя після виходу на пенсію»; асиміляцію – включення, залучення людей похилого віку в існуючі освітні програми; самоактуалізацію – навчальна діяльність для старших може стати «часом усвідомленого розвитку».

Літні люди навчають по-іншому Особливості навчання, зокрема в університеті третього віку значною мірою ґрунтуються на *психолого-фізіологічних особливостях літньої людини*.

Психологічні особливості навчання літньої людини.

«Я-концепція» у літньому віці залежить від здат-

²³ Laslett, P. A. (1991). *Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ності людини інтегрувати своє минуле, актуальне і майбутнє та усвідомлювати їх взаємозв'язок. Цій властивості сприяє успішне вирішення нормативних криз та конфліктів, набуття адаптивних якостей особистості, здатність накопичувати корисний потенціал усіх минулих етапів життя.

У похилому віці психічні процеси зазнають певних змін. Високий рівень розвитку однієї функції може зберегтися до старості, іншої – лише в юності і у період ранньої зрілості. Одні функції починають сповільнюватися практично з народження, інші, після досягнення максимуму, починають знижуватися тільки у старості, деякі навіть у літньому віці зберігають тенденцію до покращення.

Закономірні зміни мозкової діяльності у літньому віці призводять до зміни інтелектуальної активності. Знижується загальна інтелектуальна діяльність. Може відбуватися загальне зниження психічної активності, яке проявляється у зменшенні уваги, зниження здатності до зосередження та перемикання уваги. Процеси сприймання стають менш чіткими й людина частіше використовує уяву.

Проте у людей з високим освітнім рівнем спостерігається зростання багатьох інтелектуальних здібностей. У людей, зайнятих розумовою працею, вони зберігаються значно довше. Загалом, вікове зниження здатності до навчання пов'язане із загальним станом здоров'я, зменшенням об'єктивної та суб'єктивної потреби в нових знаннях, зниженням можливостей для застосування їх на практиці. Попри зниження швидкості й точності оброблення інформації, що є наслідком біологічних змін, здатність послуговуватися інформацією залишається на високому рівні.

З віком багато функцій організму поступово слабшають, виникають труднощі зі сприйняттям нової інформації, але самі здібності до навчання у дорослих людей (від 20 до 60 років) суттєво не змінюються.

У похилому віці можливе погіршення пам'яті.

Хоча зниження пам'яті спостерігається не в усіх літніх

людей. Понад 90% осіб у віці 65 років (і старше) мають лише неістотні погіршення. Однак професійна пам'ять не тільки не знижується, а й продовжує розвиватися і впливати на загальну пам'ять, погіршення якої пов'язане не так із запам'ятовуванням нової інформації, як з її відтворенням. Зазвичай погіршуються функції сенсорної пам'яті. Літні люди здатні сприймати й утримувати менше інформації, що пов'язано із погіршенням зорової та слухової систем. Первинна пам'ять, яка робить можливим усвідомлене переживання інформації, залишається без змін. У вторинній, довготривалій, пам'яті спостерігаються очевидні зміни. Літні люди схильні запам'ятати те, що для них важливо, чи може стати у нагоді. Старші люди краще відтворюють події з минулого, особливо емоційно забарвлені їх образи. Зокрема події, в яких вони брали участь, оскільки ставлення до минулого становить основу суб'єктивних переживань (минуле – найбільш активна частина життя).

Найкраще зберігається у літньому віці логічне запам'ятовування, основою міцності пам'яті стають внутрішні смислові зв'язки. Значно погіршується механічне запам'ятовування. Обсяг сприймання у літніх людей знижений. Причиною цього може бути погіршена робота зорової та слухової системи, або знижена вибірковість уваги.

Темп засвоєння знань. Якщо прийняти темп засвоєння знань у студентські роки за 100%, то за перші двадцять років після закінчення ЗВО втрачається 22% темпу, з 45 до 65 років – 35%, а після 74 років – 57% темпу.

Окрім психологічних факторів у навчанні дорослої людини, значну роль відіграють **фізіологічні особливості**, пов'язані з віком.

Із віком погіршується зір, слух людини. Вікові зміни зору мають важливе значення, оскільки 80% навколишнього світу людина сприймає візуально.

Водночас з віком може зростати обсяг і якість знань, пов'язаних з мудрістю людини: 1) накопичуєть-

ся багаторічний досвід поведінки в різних ситуаціях;
2) розвивається генеративність, пов'язана з особистісним і когнітивним розвитком.

Необхідно враховувати психофізіологічні особливості літньої людини, що виникають з віком:

- ✓ Уповільнення реакцій при більш швидкій стомлюваності.
- ✓ Погіршення здатності до сприйняття.
- ✓ Звуження поля уваги.
- ✓ Зменшення тривалості зосередження уваги.
- ✓ Труднощі розподілу і перемикання уваги.
- ✓ Зниження здатності до концентрації і зосередження уваги.
- ✓ Підвищена чутливість до стороннім перешкод.
- ✓ Деяке зменшення можливостей пам'яті.
- ✓ Ослаблення тенденції до «автоматичної» організації матеріалу, що запам'ятовується.
- ✓ Труднощі відтворення.

Зазначені особливості вимагають врахування у процесі організації навчального процесу у Університетах третього віку.

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ

СТРУКТУРА ПРИНЦИПІВ НАВЧАННЯ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ В УЗВ

В ефективному навчанні літніх людей, зокрема в Університетах третього віку відіграє врахування сукупності принципів.

Принципи (лат. *principium* – основа, першооснова) *навчання* – система вихідних, основних вимог до навчання, виконання яких забезпечує ефективно здійснення завдань учіння і розвитку особистості.

Три групи взаємодоповнювальних і взаємопов'язаних принципів навчання людей літнього віку забезпечують його ефективність:

- фундаментальні,
- загальнодидактичні,
- андрагогічні (рис.3)

Рис. 4. Структура принципів навчання літніх людей

Кожна група принципів виконує свої функції.

Методологія освіти і навчання різних категорій дорослого населення, зокрема й літніх людей опирається

на провідні положення державної політики в освіті й *фундаментальні принципи*, зокрема:

- розвитку неперервності освіти;
- соціокультурного аналізу, що передбачає роботу з культурними взірцями, духовно-моральним досвідом, структурами повсякденного життя;
- пріоритетності андрагогічного підходу;
- презумпції суб'єктності літньої людини у виборі стратегій неперервної освіти.

Важливу роль у забезпеченні ефективності навчання літньої людини виконують *загальнодидактичні принципи*:

- індивідуалізації – визначає необхідність врахування інтелектуальних, емоційних та інших особливостей літньої людини;
- диференціації – сприяє успішному засвоєнню знань відповідно до виявлених особливостей особистості;
- демократизації – забезпечує прояви ініціативи, творчості суб'єктів навчання.

Андрагогічні принципи є найбільш загальними у реалізації навчання літніх людей та поділяються на дві підгрупи:

- загальноандрагогічні,
- специфічноандрагогічні.

Загальноандрагогічні принципи.

Принцип самостійності або суб'єктності. Його сенс полягає у реалізації авторської позиції суб'єктів навчального процесу на усіх етапах (цілепокладання, планування, реалізації навчальної діяльності). Ґрунтується на усвідомленні того, що літня людина – самостійна, здатна урахувувати власні ресурси, здійснювати вибір з урахуванням власних можливостей. Реалізація принципу самостійності передбачає логіку просування у навчанні: від з'ясування ставлення до обговорюваної теми, усвідомлення власних можливостей до визначення ролі у подальшій навчальній діяльності та реалізації замислу.

Принцип діяльності, постійної підтримки. Організація навчання має бути побудована на рефлексії літньої людини, результатів їх власної діяльності. Під час навчання мають бути передбачені різні форми підтримки їх діяльності на етапах: початку навчання; власне навчання; після засвоєння навчального матеріалу. Форми підтримки можуть бути різними (додаткове роз'яснення, інформування, консультування).

Принцип контекстності навчання. Навчання літньої людини переслідує конкретні, життєво важливі цілі й орієнтовано на виконання соціальних ролей, які можливо були змінені або адаптації до змінених умов існування, а також ураховує соціальну, побутову діяльність з опорою на просторові, часові чинники. Означене передбачає включення змісту навчання в контекст вирішення життєвих завдань, його предметного та соціального контекстів; зміст навчального предмету співвідноситься з реальним світом ситуацій, що спонукає до встановлення зв'язку між знаннями та їх застосуванням у різних контекстах життя.

Принцип особистої мотивації. Розвиток мотивації літньої людини до навчання має відбуватися постійно і може здійснюватися через надання оновлюваної інформації щодо можливостей навчання; оновлення інформаційного підтримки, освітніх пропозиції тощо.

Принцип розвитку освітніх потреб. Навчання спрямоване на задоволення сьогоденних запитів і потреб слухачів УЗВ, а також формування «смаку» до навчання, відкриття нових освітніх «горизонтів»; формування нових освітніх потреб, конкретизація яких відбувається після досягнення попередньої цілі навчання.

Специфічноандрагогічні принципи.

Принцип рівний-рівному – один із основоположних в організації навчання літніх людей. Передбачає якомога ширше залучення до викладання та проведення занять людей літнього віку, які мають відповідний досвід та освіту, обізнані з темою та проблемами.

Принцип відкритості освітнього простору або

елективності навчання. Означає надання тим, хто навчається, певної свободи у виборі цілей, змісту, форм, методів, джерел, терміну, часу, місця навчання, оцінювання результатів навчання. Освіта є доступною, навчання може починатися з будь-якого рівня. Навчання спрямовано на саморозвиток й адаптацію та орієнтовано на зміни, внаслідок зміни власних освітніх потреб (вибір факультету, курсів, програм; свобода у виборі часу і темпів навчання, відсутність фіксованих термінів навчання; свобода у виборі УТЗ). Створює умови для самоактуалізації за рахунок вибору «траєкторії» навчання; розвиток соціального партнерства УЗВ із різними організаціями, громадами, органами державної влади, іншими закладами тощо.

Усі принципи взаємопов'язані та взаємозалежні, вони доповнюють і зумовлюють один одного, утворюючи при цьому цілісну підсистему.

Організація навчання на основі сукупності означених принципів, виходить із визнання літньої людини не лише як апріорі універсального суб'єкта, безумовно здатного до навчання, але й дозволяє враховувати дискретні освітні періоди, які виникають у наслідок впливу криз індивідуального розвитку. Їх цілеспрямоване, свідоме, системне використання уможливить ефективну діяльність УЗВ, провідними відмінностями якої є спільна діяльність суб'єктів навчального процесу з вагомим акцентом на активну роль слухачів за умови створення сприятливої, дружньої, атмосфери.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ЛІТНІХ ЛЮДЕЙ

Навчання людей похилого віку зазвичай розглядають як:

- 1) засіб, що уможлиблює задоволення різноманітних потреб, навчає, як допомагати собі в складних ситуаціях, надає можливість відчутти власну участь у певних суспільних процесах;
- 2) підтримку самостійності – усвідомлення та інтегрування набутого досвіду;
- 3) діяльність, що уможлиблює контролювати й збагачувати власне життя;
- 4) процес емансипації – набуття можливості самокерування й не підпадати під вплив інших.

Літні люди навчають по-іншому.

По-перше, навчання має відповідати цілям, конкретним й специфічними потребам, мати безпосередню цінність для них;

по-друге, зміст і форми навчання повинні бути адекватними їхнім запитам.

Характеристики літнього учня як суб'єкта освітнього процесу

Особистісні риси	Особливості організації навчального процесу
Особистісна автономія і самостійність	Усвідомлення себе самостійною особистістю
Наявність життєвого, професійного і соціального досвіду	Прагнення трактувати цей досвід як потенційне джерело навчання
Готовність навчатися, обґрунтована життєвими умовами і виконуваними суспільними ролями	Використання навчальних досягнень у вирішенні життєвих проблем і досягненні конкретних цілей
Прагматичність навчальної орієнтації	Спрямованість на практичну реалізацію набутих знань, умінь, навичок і якостей; прагнення якнайшвидшого використання набутих компетенцій у вирішенні тогочасних життєвих проблем

Навчальна діяльність літньої людини значною мірою детермінується часом, просторовими, а також побутовими, професійними, соціальними факторами, які або гальмують, або сприяють процесу навчання. Зазвичай літня людина є ініціатором власного навчання, відповідальним та активним учасником самого навчального процесу навчання.

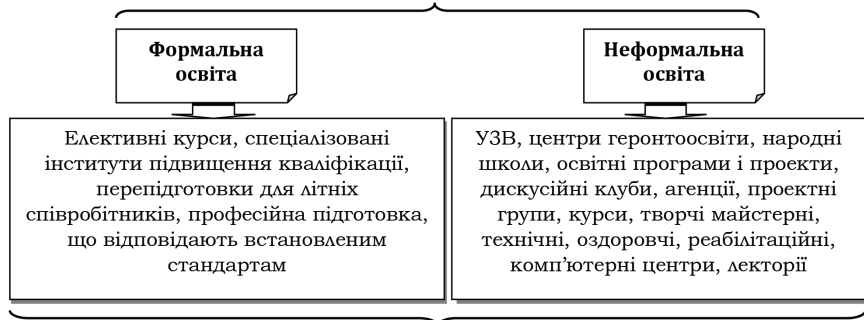
Особливостей літніх людей, що впливають на процес навчання

Особистісні особливості, що позитивно впливають на успішність навчання	Психолого-фізіологічні особливості, що можуть негативно впливати на навчання
Людина за своєю природою має суттєвий потенціал до навчання	Як правило, знижена активність, сповільнюються психічні процеси, погіршується самопочуття
Цілісне включення у процес навчання, що спонукає зміни в самоорганізації й самоусвідомленні	Змінюється ставлення до явищ і подій, трансформується спрямованість інтересів
Актуалізація предмета навчання Сприятливе середовище навчання, особистості людини (його «Я» нічого не загрожує)	Може відбуватися звуження кола інтересів, невдоволення оточуючими, має місце ідеалізація минулого, тенденція до спогадів.
Переважає складова навчання досягається дією, за умови збереження відкритості досвіду	Часто знижується самооцінка, зростає невдоволення собою, невпевненість у собі.
Самокритика і самооцінка сприяють творчості, підвищенню незалежності й упевненості у собі. Емоційна вразливість, що вимагає більш чуйного, уважного ставлення у процесі навчання.	Поступове ослаблення окремих функцій організму (зір, слух, пам'ять і мислення); уповільнюються реакції при більшій і швидшій стомлюваності, погіршується здатність до сприйняття, звуження обсягу та зменшення тривалості зосередження уваги, труднощі розподілу і перекладення уваги, підвищена чутливість до сторонніх перешкод

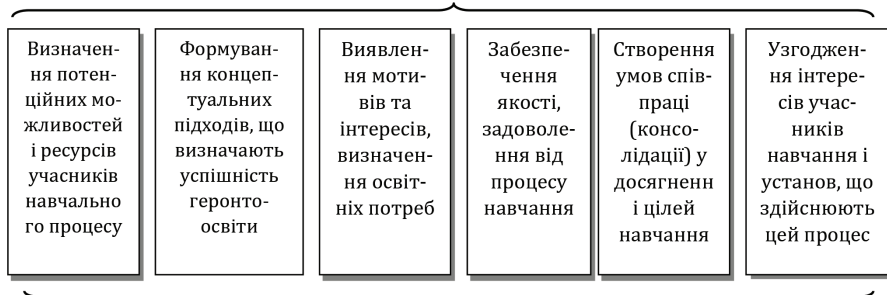
Ефективність навчального процесу літніх людей залежить від багатьох чинників: стану здоров'я, рівня мотивації, бажання навчатися, використовуваних

форм і методів навчання, а відтак вимагає різних підходів у реалізації цілей навчання, які впливають на сприйняття пізнавальної інформації й визначають специфіку навчального процесу.

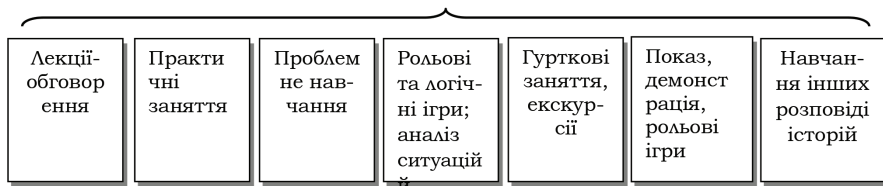
НАВЧАННЯ ЛЮДЕЙ ТРЕТЬОГО ВІКУ

Психологічні особливості навчання людей третього віку

Продуктивні форми і методи навчання людей третього віку

Особливості навчання літніх учнів найбільшою мірою пов'язані із потребою у сенсі: потребу у вирішенні практичних, життєвих завдань і потребу в особистісно розвитку. Соціальний досвід літніх учнів за змістом і обсягом є значно більшим за досвід школярів і студентів, а іноді може бути більшим ніж досвід викладача, що за-

галом поглиблює специфіку освітньої суб'єкт-суб'єктної взаємодії та разом із психолого-фізіологічними особливостями впливає на вибір продуктивних форм і методів навчання.

Виокремлюють 2 види навчання літніх людей:

1) екстенсивне або дослідницьке навчання, коли людина набуває навички, розвиває інтереси, розширяє горизонти світосприйняття;

2) консолідаційне навчання, коли людина удосконалює знання, навички, погляди, досвід, посилюючи свої позиції в суспільстві.

У процесі навчання акцент завжди необхідно переносити з викладання на учіння, організоване як фасилітацію усвідомленого учіння.

Найбільшого успіху в організації навчальної діяльності можна досягти, опираючись на сукупність відповідних підходів, які загалом випливають із необхідності урахування психолого-фізіологічних особливостей літніх людей у навчанні та ґрунтуються на сукупності принципів андрагогічної моделі.

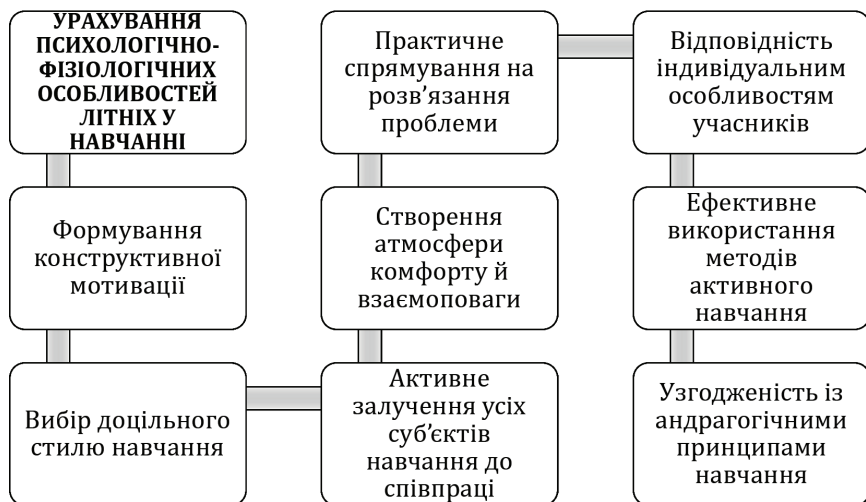

Рис. 5. Підходи у навчанні дорослих

Серед усіх особливостей навчання дорослої людини, зокрема і у підходах до навчання, і у андрагогічних принципах мотивація є найбільш вагомою.

ВИМОГИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ

ВИМОГИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ

- добровільність участі;
- доступність освіти для всіх бажаючих;
- врахування потреб та запитів здобувачів освіти;
- врахування вікових фізіологічних та психологічних особливостей, порушень діяльності функціональних систем організму слухачів;
- організація навчання на засадах партнерства;
- опора на попередній досвід літніх осіб;
- використання активних та інтерактивних методів навчання (активна взаємодія усіх учасників навчального процесу);
- поєднання теорії з практикою;
- варіативність програм (різноманітність програм, оновлюваність навчальних пропозицій) та термінів навчання;
- створення атмосфери довіри і невимушеності;
- активність «учня» літнього віку;
- сприймання групи як джерела знань;
- виявлення толерантності та поваги до слухачів.

Залежність результативності навчання літніх людей від дотримання сукупності вимог

Розширення функцій відкритого освітнього простору, в якому реалізуються індивідуальна освітня траєкторія, особистісний потенціал літньої людини у безпосередньому взаємозв'язку з соціально-культурним оточуючим середовищем. Завдяки цьому підвищується соціальна активність літніх осіб, яка зумовлює самовизначення особистості, створює оптимістичні життєві

перспективи, сприяє реалізації потенційних здібностей в різноманітних сферах діяльності: творчій, дозвілєвій, педагогічній, громадській тощо.

Врахування у навчальному процесі принципів індивідуальності, доповнюваності та «соціальної реальності» (сукупність умов суспільного життя). Навчання має здійснюватися у відповідності до індивідуальних потреб та сприяти самореалізації, саморозвитку, забезпечувати адаптацію у постпрофесійний період, задовільняти потребу у спілкуванні, знаходженні нових сфер реалізації соціальної активності, визначенні смислу життя, ціннісних орієнтацій.

Впровадження ідеї соціальної включеності; створення «містків» між минулим, теперішнім та майбутнім. Спрямування навчання на допомогу реалізації потенціалу літньої людини, подоланні самотності, дефіциту спілкування, уваги та турботи, формування впевненості у майбутньому.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ ЛЮДЕЙ ЛІТНЬОГО ВІКУ

Особливості навчання літньої людини	Рекомендації
Прагнення до самостійності і самореалізації	<ul style="list-style-type: none"> – Сприяти у створенні партнерської взаємодії у навчанні. За потреби надавати можливість посісти провідну позицію у навчанні – Створювати можливість особистісного включення у навчання – Ураховувати сподівання слухачів УЗВ, їх можливості і обмеження
Епізодичність періодів навчання	<ul style="list-style-type: none"> – Брати до уваги періодичність підйомів навчальної активності – Ділити навчальний матеріал на розділи, які можуть бути засвоєні на окремих етапах навчання
Концентрація на професійних і особистісних цілях, проблемах і задачах	<ul style="list-style-type: none"> – Ураховувати потреби і мотивацію слухачів – Виявляти наміри, цілі, мотиви – Починати навчання з тем, які найбільше цікавлять – У разі необхідності порушувати логіку навчального курсу
Прагнення поєднати навчання і професійну діяльність	<ul style="list-style-type: none"> – Враховувати пріоритети професійних проблем і досвіду слухачів УЗВ – Активно використовувати ділові ігри, моделювання, дискусії – Обирати стилі навчання, найбільш доцільні для роботи з даною віковою аудиторією – Розвивати навички самостійної роботи

<p>Прийнятні стилі навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Аналогії ▪ Використання наявних знань і досвіду ▪ Метод проб і помилок ▪ Менше запам'ятовування, більше демонстрації та імітації 	<ul style="list-style-type: none"> – Пов'язувати навчальний матеріал з наявними знаннями і досвідом слухачів УЗВ – Більше звертатися до досвіду слухачів УЗВ – Прагнути активізувати навчання, зробити його дослідницьким – Заохочувати й підкріплювати досягнення тих, хто навчається на засадах зворотного зв'язку – Зв'язок з практикою: дорослий розраховує на швидкий сенс результату навчання – Виокремлювати у навчанні більш значиме для застосування на практиці – У процесі закріплення спиратися на усвідомлення, а не на пам'ять – Активно використовувати демонстраційні прийоми
<p>Наявність обмежень для навчання</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Створювати мотивацію для подальшого навчання – Пам'ятати про можливі обмеження (часові, фінансові) – Створювати компактні цикли навчання дорослих

ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ І ВИСНОВКИ

У демографічній структурі сучасного населення світу суттєво зростає частка людей старшого покоління. Це призводить до увиразнення певної залежності соціального розвитку суспільства від відповідних показників демографічної групи літніх людей.

Як знакова прикмета нашого часу, процеси старіння населення характеризують початок нового етапу розвитку демографічних відносин і викликають серйозні демографічні, економічні, громадські, соціально-психологічні, медичні культурні освітні наслідки.

Групи проблем, пов'язаних з глобальним старінням сучасного суспільства.

- I. Демографічні та макроекономічні проблеми, яким притаманні такі прояви: показники народжуваності; тривалість життя й верхні межі довголіття; розподіл матеріальних ресурсів між представниками різних поколінь.
- II. Порушення сфери соціальних відносин через зміни у структурі сімейно-родинних відносин; системі підтримки членів різних генерацій; структурі потенційної зайнятості.
- III. Зміни у регіональному та локальному ринках праці, зокрема зміни у ставленні суспільства до трудової діяльності, до професійної орієнтації та перекваліфікації працівників у літньому віці; трансформація ставлення літніх осіб до праці, ставлення до самих літніх людей, які продовжують працювати; ставлення до проблеми виходу на пенсію загалом, загострення соціального характеру проблеми безробіття, що спонукатиме розроблення нових підходів до його вирішення, зокрема підходів до працевлаштування літніх людей.
- IV. Наслідки для соціальних служб, спричинених зміною функціональних здібностей та стану здоров'я

літніх людей; зміна форм і обсягів у догляді за літніми людьми, інтенсивності, ефективності та результативності медичного обслуговування людей похилого віку; а також у сфері споживанні соціальних послуг, серед яких споживання освітніх послуг посідає важливе місце.

Соціальні проблеми людей літнього віку та їх соціальний статус, місце у сучасному суспільстві, у структурі різних соціальних систем, взаємодія з іншими віковими групами, зміни в структурі особистості – стають предметом спеціальних соціологічних досліджень. Означені питання перебувають у центрі уваги багатьох соціальних інститутів, дослідницьких програм, спрямованих на наукове обґрунтування та розроблення стратегій забезпечення самореалізації людини літнього віку в сучасному суспільстві. Провідне місце у цих стратегіях посідає освіта людей літнього віку.

Освіта літніх громадян є показником рівня розвитку культурного, морального, наукового, технічного потенціалу країни.

1. На сучасному етапі розвитку науки освіту людей третього віку (геронтоосвіту) розглядають як складову освіти впродовж життя, форму соціокультурної самореалізації особистості людей третього віку, соціальне явище. Її розвиток зумовлений глобалізаційними та інтеграційними процесами, демографічними чинниками, комплексом внутрішніх і зовнішніх політичних, соціально-економічних та освітніх потреб дорослої людини і суспільства.
2. Посилення ролі освіти і навчання літніх людей спонукає необхідність формування відповідної освітньої політики, спрямованої на підтримку навчання різних категорій, у тому числі, й літніх людей.
3. Метою освітньої політики навчання літніх людей стає створення умов для заохочення і навчання

цієї категорії осіб, з урахуванням їх потреб, вікових психофізіологічних особливостей.

4. Освіта на кожному з етапів розвитку та становлення особистості має особливості, а специфіка та найбільш дієві методи визначаються віковим періодом, на якому перебуває людина.
5. Політику щодо літніх осіб в Україні, яка здебільшого спрямована на забезпечення необхідних потреб, доцільно поступово переорієнтувати на розширення прав та можливостей літніх людей, як того вимагають принципи «активного старіння».
6. Університети третього віку – одна із інституцій реального втілення ідеї освіти літніх людей, покликаних на активізацію їх ролі в соціумі. В Україні державні соціальні структури, починаючи з 2008 р. почали впровадження завдань Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння населення, долучившись до проекту «Університети третього віку». Їх метою стала робота у подоланні песимістичних настроїв серед населення похилого віку.

В Україні освіта людей третього віку набуває нині дедалі більшої уваги, проте її інституалізації й розвитку заважає сукупність певних чинників, найбільш суттєвими з яких є:

- відсутність нормативно-правової бази, що унеможливає реалізацію на практиці відповідних заходів щодо освіти людей похилого віку;
- відсутність організаційно-координаційної структури геронтоосвіти, які б сприяли координації освітніх проектів і програм навчання людей літнього віку;
- брак відповідної навчально-методичної літератури;
- відсутність системи підготовки менеджерів, андрагогів, геррагогів та інших фахівців для геронтоосвіти;

– невирішеність питань фінансування.

Окрему проблему становить не завжди відповідна кваліфікація державних службовців, соціальних працівників, психологів, педагогів у роботі з людьми похилого віку.

Саме цим пояснюється не розробленість механізмів соціальної участі людей третього віку в освітніх процесах, відсутність специфічних технологій, соціально-геронтологічних прийомів для освітньої роботи з цією категорією людей. Практично повна відсутність наукових досліджень з проблеми геронтоосвіти та її впливу на людей похилого віку.

Використані джерела

- Аналітичний звіт: Аналіз способів взаємодії людей похилого віку з органами місцевого самоврядування. 2018 р. 2 Consultation (Age Discrimination Commissioner).
- В Україні хочуть чітко визначити, коли «починається похилий вік». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3126112-v-ukraini-hocut-citko-viznaciti-koli-pocinaetsa-pohilij-vik.html>
- Віденський Міжнародний план дій з проблем старіння. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_870
- Демографічні чинники бідності (2009). (ред.) Е.М.Лібанова. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України.
- Доклад второй Всемирной ассамблеи по проблемам старения. Мадрид, 8–12 апреля 2002 года. – ООН, А/CONF.197/9, 2002. URL: http://www.socpolitika.ru/files/5485/ageing-report_as.pdf
- Європейська соціальна хартія. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062
- Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 р. № 966% IV : <http://www.rada.gov.ua/cgi%bin/laws/main.cgi>.
- Наказ Міністерства соціальної політики України № 326 від 25.08.2011 р. «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0326739-11#Text>
- Населення України. Імперативи демографічного старіння. К.: ВД «АДЕФУкраїна», 2014. 288 с.
- Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (2010). (ред.) Е.М.Лібанова. К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України.
- Принципи ООН щодо літніх людей. : URL: <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r091.htm>

- Принципи Організації Об'єднаних Націй стосовно літніх людей. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_314 1.
- Региональная стратегия осуществления Мадридского международного плана действий по проблемам старения, 2002 г. (ЕСЕ/АС.23/2002/93 October 2002)/ Европейская экономическая комиссия. Конференция министров ЕЭК ООН по проблемам старения. Берлин (Германия), 11–13 сентября 2002 года. URL: http://www.un.org/russian/events/olderpersons/berl_dr_r.pdf
- Рекомендація щодо літніх працівників. База даних «Законодавство України». ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_089
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформування системи соціальних послуг» від 13 квітня 2007 р. № 178 р. URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/cgi%bin/laws/ma%in.cgi>
- Стратегія державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/10-2018-%D1%80#n8>
- Тюття Л. Т., Іванова І. Б. (2004). Соціальна робота: Теорія і практика. Київ : ВМУРОЛ “Україна”
- Університети третього віку м. Києва URL: <https://wiki.1551.gov.ua/pages/viewpage.action?pageId=13762799>
- Baltes, P. B., Reese, H. W., & Lipsitt, L. P. (1980). Life-span developmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 31, 65–110. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.31.020180.000433>
- From Red to Gray: the «Third Transition» of Aging population in Eastern Europe and the Former Soviet Union.* (2007). Washington, D. C., World Bank
- Laslett, P. A. (1991). *Fresh Map of Life: The Emergence of the Third Age.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Merriam, S.B., & Brockett, R. (2007). *The Profession and Practice of Adult Education.* San Francisco: Jossey-Bass.
- Moody, H. (1976). Philosophical presuppositions of education for old age. *Educational Gerontology*, 1, 1–16.

- Report of the Second World Assembly on Ageing. Madrid, 8–12 April 2002. UN, A/CONF. 197/9, 2002. P. 5.
- Vellas P. (1990). La recherche et les Universites du Troisieme age, «Gerontologie et Societe». 55. p. 104–106.
- World Population Ageing (2015). United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. URL: http://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Highlights.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

ШІСТЬ РІШЕНЬ ДЛЯ АДАПТАЦІЇ УЗВ ДО СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА (міжнародний інститут з проблем старіння у структурі ООН)²⁴:

1. *Трансформаційне обґрунтування.* Освіта людей похилого віку має спрямовуватися на допомогу старшим людям отримати «більшу владу над своїм життям»; це механізм підготовки чи адаптації до технологічних змін, посиленні почуття власної значущості, розширення індивідуальних та соціальних прав і можливостей.
2. *Міжпоколіннєве навчання.* УЗВ має бути відкритим для всіх поколінь, навчальна діяльність має поєднувати дітей, дорослих та осіб похилого віку. Старші люди можуть як передавати свій досвід, так вчитися у молодих. Взаємодія поколінь – це можливість взаємного навчання, поліпшення функціонування пам'яті у людей похилого віку; сприяння усуненню поширених стереотипів щодо генерацій.
3. *Навчання осіб четвертого віку / старшого похилого віку (75–84 роки), особливо людей з обмеженими фізичними можливостями, тих, хто проживає у спеціальних установах для літніх людей.* Люди похилого віку, незалежно від когнітивних можливостей, мають залучатися до навчання.
4. *Герагогіка.* УЗВ повинен відмовитися від традиційної моделі освіти. Доцільно використовувати ліберальну практику навчання, яка допомагала б учасникам сприймати соціальні, політичні та

²⁴ Formosa M. (2009). Renewing Universities of the Third Age: Challenges and visions for the future. *Recerca*. 9. 171–196

економічні суперечності. Кроком для цього є створення ліберального навчального плану на основі стратегії діалогу всіх учасників освітнього процесу.

5. *Соціальне включення.* УЗВ має працювати на подолання психологічних бар'єрів, зокрема стереотипів та ейджистських переконань («я надто старий, щоб навчатися»). УЗВ має стати доступним, з пристосованим приміщенням, відповідними формами і методами навчання.
6. *Дистанційне навчання.* УЗВ повинен розробити різноманітні освітні платформи, програми і навчальні стратегії задля розширення можливостей освіти упродовж життя і залучення широкої аудиторії учасників освітніх програм.

**МІЖНАРОДНІ ІНДЕКСИ СТАРІННЯ
(INTERNATIONAL INDICES OF AGEING)**

Інструментом політичного контролю активного старіння в ЄС є Індекс активного старіння (Active Ageing Index –AAI) (2012 р.) Мета індексу – моніторинг питань пенсійного забезпечення, зміцнення здоров'я, продовження робочого життя й участі в суспільстві людей похилого віку. Індекс дає змогу в окремій країні оцінити ступінь використання потенціалу літніх людей, наявність мотивації й можливостей для них брати участь в економіці й суспільному житті, жити незалежно.

Індекс активного старіння став стимулом до розрахунку іншого глобального індексу – Global Age Watch Index (2013 р.)

Global AgeWatch Index переслідує три мети:

- 1) виміряти та поліпшити якість життя й добробут людей похилого віку;
- 2) виявити успіхи і невдачі стратегічної політики адаптації до старіння населення в усьому світі;
- 3) стимулювати попит на дезагреговані за віком і статтю дані як підставу для вироблення політики щодо осіб похилого віку

Global Age Watch Index є синтетичним і включає 4 домени і 13 індикаторів

Таблиця 1. Індикатори розрахунку Global Age Watch Index

Домен	Індикатор
Забезпечення доходу	1. Покриття пенсійних доходів
	2.Рівень бідності у літньому віці
	3.Відносний добробут людей похилого віку
	4.ВНД на душу населення

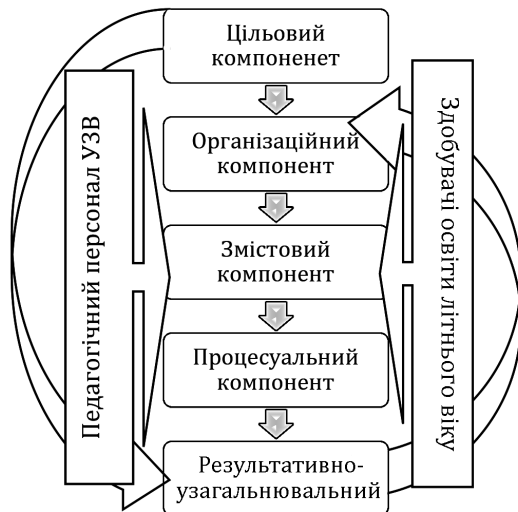
Стан здоров'я	1. Ймовірна тривалість життя у 60
	2. Ймовірна тривалість здорового життя у 60
	3. Відносне психологічне благополуччя
Здатність	3.1 Активність людей похилого віку на ринку праці (рівень зайнятості)
	3.2. Освітні досягнення людей похилого віку
Сприятливе середовище	4.1. Соціальні зв'язки
	4.2. Фізична безпека
	4.3. Громадянські свободи
	4.4. Доступ до громадського транспорту

Джерело: складено за GlobalAgeWatch Index 2015 Methodology update. HelpAge International, 2015.

**МОДЕЛЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
«УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ»**

**Складові педагогічної системи «Університет
третього віку» (на основі елементів Н. Кузьміної):**

1. *Мета навчання* – активізація духовних потреб в літньому віці, особистісний розвиток, формування смислоутворювальних мотивів.
2. *Зміст освіти* – соціалізація (інтеграція у суспільстві), заняття, інтереси, набуття сучасних комунікативних навичок.
3. *Здобувачі освіти літнього віку* – чутливі, вмотивовані, мають життєвий досвід, різний рівень підготовленості до навчання.
4. *Педагогічний персонал* – консультанти, координатори, ментори досвідчені фахівці, наставники навчальної діяльності; володіють культурою спілкування, здатні до рефлексії, співпереживання.
5. *Засоби педагогічної комунікації літніх осіб* – суб'єкт-суб'єктна взаємодія учасників освітнього процесу як рівноправних партнерів освітнього простору.
6. *Результат* – зміни, які літня людина усвідомлює як позитивні.

УНІВЕРСИТЕТИ ТРЕТЬОГО ВІКУ М. КИЄВА

На виконання наказу Міністерства соціальної політики України від 25.08.2011 № 326 «Про впровадження соціально-педагогічної послуги «Університет третього віку» у 9 районних територіальних центрах соціального обслуговування міста Києва організовані та функціонують Університети третього віку. До навчання у 2020–2021 навчальному році на 68 факультетах та у 65 гуртках зараховано 2 465 осіб, з них 418 осіб з інвалідністю.

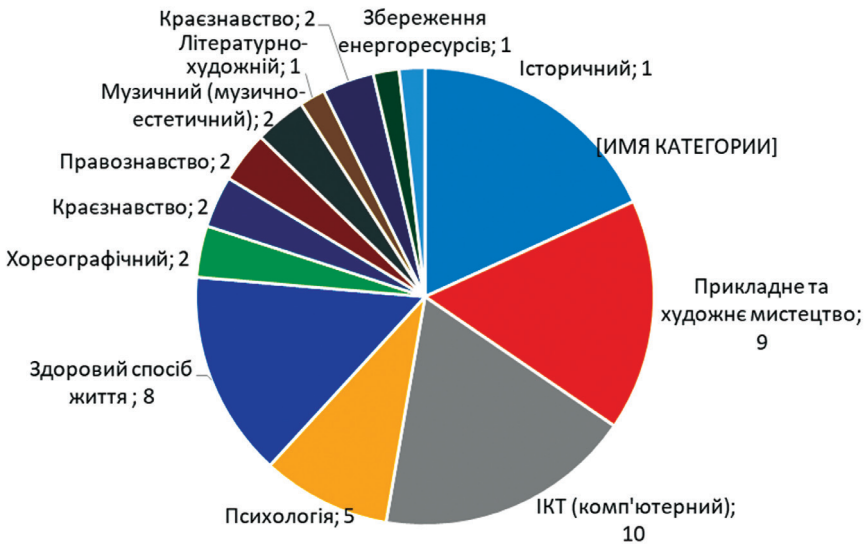

Рис. 6. Кількісний розподіл факультетів в УЗВ при територіальних центрах соціальної допомоги м. Києва²⁵

В УЗВ Києва найбільше факультетів «Психологія» (функціонують у 8 тер. центрах) та «Іноземної мови»

²⁵ Університети третього віку м. Києва <https://wiki.1551.gov.ua/pages/viewpage.action?pageId=13762799>

(англійська, німецька, польська, французька, італійська й ін.) (у 7 районних тер. центрах). Найбільшою популярністю користуються факультети «Мистецтвознавство», «Здорового способу життя», «Прикладного та художнього мистецтва», «Психології», «Інформаційних технологій», «Іноземної мови», «Музичний, хорового співу» (рис. 6).

Окрім факультетів в Київських УЗВ організовано факультативи: Театральна студія «Ретро-бабусі», Фітнес, Дизайн, Еспереанто, Фотошкола, Родовід та групи Цікаве дозволя: екскурсії столичними пам'ятками, виступи концертних та театральних колективів, дискотеки для літніх людей, святкові акції.

Наукове видання

Лариса Лук'янова

**КОНЦЕПЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТІВ
ТРЕТЬОГО ВІКУ**

Літературний редактор *В. Гордієнко*
Дизайн обкладинки *Т. Лев*

Підписано до друку 14.09.2021. Формат 60 90/16
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 2,30. Ум. вид. арк. ...,00

Видано та віддруковано на ТОВ «Юрка Любченка»
e-mail: u19-07@ukr.net
тел. 098-444-06-68
м. Київ, проспект Перемоги, 50
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4685 від 06.03.2014

